

DOI: 10.21005/pif.2019.38.C-02

SPATIAL PLANNING IN WEST POMERANIA REGION IN 1945-1949

PLANOWANIE PRZESTRZENNE NA OBSZARZE POMORZA ZACHODNIEGO W LATACH 1945-1949

Tomasz Furmańczyk

mgr inż.

Author's Orcid number: 0000-0003-4349-7849

Uniwersytet Szczeciński
Wydział Nauk o Ziemi
Instytut Geografii Społeczno-Ekonomicznej i Gospodarki Przestrzennej
Zakład Badań Miast i Regionów

ABSTRACT

Article refers to the planning processes taking place in the first years after World War II. Author analyses the legal conditions, historical regional and local planning documents, as well as selected urban planning concepts and theses from 1945-1949, on the example of the West Pomerania and Szczecin. The article also uses archival drawings and designs to illustrate the planners workshop from analysed period.

Key words: history of urban planning, urban reconstruction, spatial planning.

STRESZCZENIE

Tekst odnosi się do tematyki procesów planistycznych mających miejsce w pierwszych latach po II Wojnie Światowej. Omówione zostały uwarunkowania ustrojowe i prawne, przedstawiono historyczne opracowania planistyczne w skali regionalnej oraz lokalnej a także wybrane koncepcje i tezy urbanistyczne z lat 1945-1949, na przykładzie ówczesnego Województwa Szczecińskiego oraz Szczecina. W artykule wykorzystano archiwalne rysunki i założenia projektowe ilustrujące ówczesny warsztat planistyczny.

Słowa kluczowe: historia urbanistyki, odbudowa miast, planowanie przestrzenne.

1. INTRODUCTION

The first years after the Second World War were a period of increased inventory, planning and design activities. All aspects of the country's development, including spatial and urban planning, were closely related to the organizational framework of the socialist system, the centralization of governance and the rapid security of the basic needs of the population. The planning process was additionally motivated by the ideology of creating new socialist urban and rural areas, changing both the existing social and spatial system of the country. Attempts to rationally design cities and regions have been adapted to the directions set by the central authorities.

This article reviews selected planning works in Western Pomerania in the years 1945-1949. The analysis of planning assumptions for the region and its urban centers will allow a better understanding the current state of development of this area. The seventy years period enables a preliminary analysis of studies in the field of regional and local planning, in addition to realized and unrealized projects. The thesis for further consideration is that despite ideological stigma and the lack of sufficient information on the scale of war damage, the planning studies from 1945-1949 fulfilled an important role in the process of reconstruction of West Pomerania. The article uses source materials from the 1940s and 1950s. The archival documents of the Regional Directorate for Spatial Planning in Szczecin were analysed, as well as plans and working inventory maps made by Municipal Planning Office.

2. CONDITIONS OF SPATIAL PLANNING 1945-1949

After the Second World War, the spatial planning system has undergone strong transformations for political reasons. Urban planning and spatial planning system became a part of the planned economy doctrine. In the years 1944-48, a wide agricultural reform was carried out as well as communalisation of many urban lands, including all in Warsaw (the so-called "Bierut act") was done. On the so-called "Regained Territories", including the present West Pomerania, the Polish state took over all former German properties. Some of them were made available to settlers and migrants as part of the agrarian reform. At the same time, there was a radical tightening of the rigors of land ownership and a gradual centralization of spatial planning processes. The legal acts sanctioning the new system were: decree on the state investment plan, decree on a planned national economy and decree on planned spatial development. [2]

The decree of 2nd April 1946 on the planned spatial development of the country was the first generally applicable planning act published after World War II. On the basis of this document, the following spatial planning structure has been created in Poland:

- Main Offices for Spatial Planning,
- Regional Directorates for Spatial Planning (at the provincial levels)
- Local Planning Offices (at the level of poviats (county) and cities separated from poviats) [3].

The role of development in the newly shaped settlement network was mainly determined by regional plans, and spatial management was decided by detailed spatial developments plans. In fact, regional plans could be adopted for a part of the voivodship and often referred to functional areas covering several poviats. [7]

Planning activities in West Pomerania, were carried out by the Regional Planning Office (established in March 1945). The management of the Office (RPO) in the rank of the Government Plenipotentiary for the District of West Pomerania was entrusted to the engineer Piotr Zaremba. The headquarter of the RPO and lower technical administration units became temporarily Piła, then Koszalin, and finally in March 1946 the BPR moved to Szczecin. On the basis of the decree of April 2, 1946, it was transformed into the Regional Directorate of Spatial Planning (hereinafter RDSP). The RDSP's competence was to

draw up urban plans and guidelines, while the Reconstruction Office managed and coordinated the investment processes. In 1947, in order to develop a spatial development plan for Szczecin, the Municipal Planning Office (MPO) in Szczecin was established. In the years 1946-1948, MPO with the cooperation of RDSP developed a spatial development plan for Szczecin. In 1949, the Regional Directorate for Spatial Planning was liquidated and its competences were taken over by the Regional Office and the Voivodeship Commission for Economic Planning. Piotr Zaremba became the director of the Regional Office, at the same time being the President of the City of Szczecin. [11]

3. SPATIAL PLANNING IN SZCZECIN VOIVODESHIP

According to the ordinance of the Council of Ministers of 29th May 1946 on the temporary administrative division of the Regained Territories, three voivodships were established: Olsztyńskie, Szczecińskie and Wrocławskie (Fig. 1). The Szczecińskie Voivodship included poviats: białogardzki, bytowski, chojeński, choszczeński, człuchowski, drawski, gryficki, gryfiński, kamieński, kołobrzesci with city of Kołobrzeg, Koszaliński with city of Koszalin, łobeski, miasteczki, myśliborski, nowogardzki, pyrzycki, sławieński, słupski with city of Słupsk, stargardzki with city of Stargard, Szczecin, City of Szczecin, Szczecinecki, walecki, woliński, and złotowski [10]. The area of 30,251 km² was inhabited by 892 600 people (1946). For comparison, the current Westpomeranian Voivodeship in 2017 was covering the area 22 892 km² and it is inhabited by 1 705 533 residents.

Spatial planning at the voivodship level was carried out by the Regional Spatial Planning Directorates as professional body, legally authorized in the general administration. They were subordinated to the Main Office of Spatial Planning and were part of the Voivodship Office on the rights of the faculty. The Regional Directorate for Spatial Planning in Szczecin was established on April 2, 1946 and its first director was Stanisław Malessa. The RDSP competences included preparing a regional plan, approving local plans, controlling investments and their compliance with the regional plan as well as providing information and opinions on regional plans. In addition, the RDSP also developed simplified plans for urban and rural development, and dealt with economic, social and demographic studies in the region. Due to the losses in buildings of towns and villages as a result of wars reaching up to 50% in the region (Figure 1), the RDPP's task was also to prepare the inventory of preserved urban and rural infrastructure as well as collecting documentation of existing facilities.

RDSP consisted of 5 departments:

- General Department, dealing with organizational, administrative, legal and budgetary issues;
- Department of Studies and Programming of Works, dealing with correspondence related to securing monuments and organization of works on the voivodship spatial development plan;
- Regional Plan Department, dealing with the assumptions for the development of industry, investment plan for West Pomerania, inventory of industrial facilities, balance of goods flow and general works on the regional plan;
- City Housing Planning Department, working on inventory of the state of development of cities, preparing surveys regarding their reconstruction and developing a list of demographic data for the region;
- Rural Planning Department was responsible for the ordinances and protocols related to the development of villages, statistical summaries on the number of settlers, and also prepared lists of communes and poviats, as well as summary lists of agricultural settlements, etc. [4]

Regional Plan, which was the main activity assigned to RDSP, determined the allocation of individual areas of the Szczecin Voivodship. As part of the plan, the following were separated:

- areas of housing estates with an indication of their administrative, economic, curative, educational and scientific functions together with the approximate number of inhabitants of the settlement unit;
- nature or cultural and historic reserves, public parks, recreation, tourism, physical education and sports centers;
- areas of agriculture, forestry and breeding;
- areas designated for mining and industrial purposes;
- areas designated for energy infrastructure;
- areas for water facilities;
- routes of land, water and air communication of national or regional significance;
- areas for national defense purposes.

The regional plan also determined the division of the region's area as a basis for the administrative division into poviats and municipalities. [3]

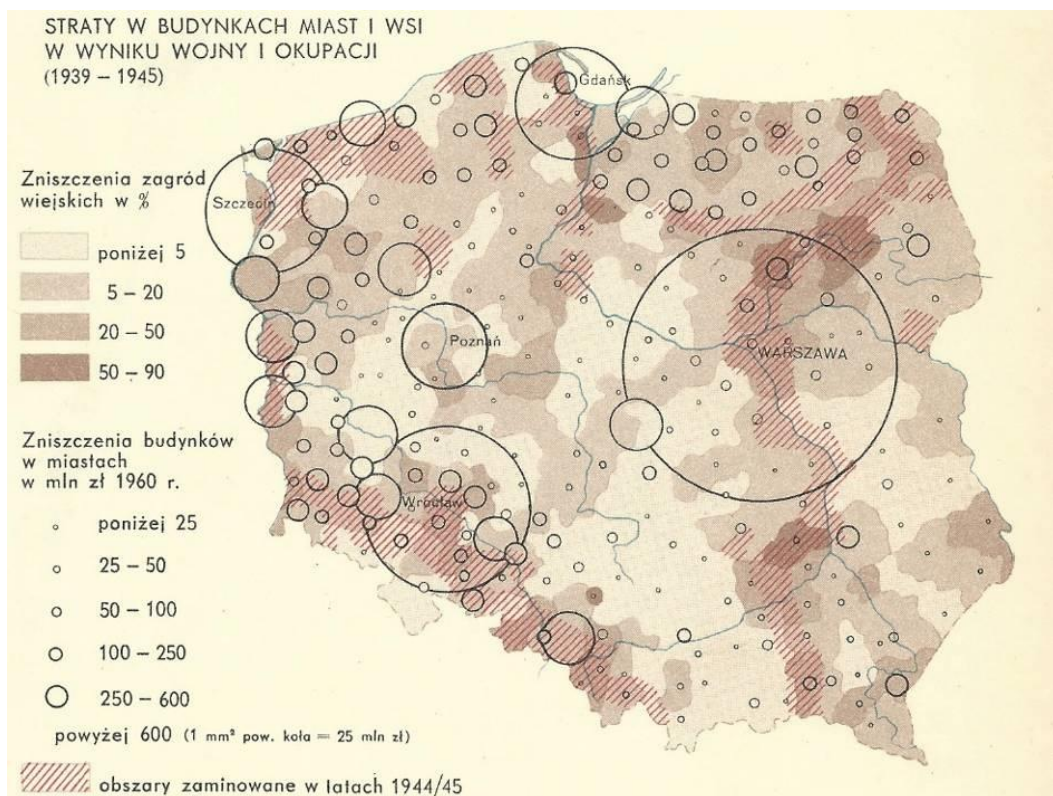

Fig. 1. Losses in buildings of cities and villages as a result of war and occupation. Source: [5]

Ryc. 1. Straty w budynkach miast i wsi w wyniku wojny i okupacji. Źródło: [5]

Among the archived documents of the City Housing Planning Department are the inventory of damages and state of the major cities in the region. Each card contains information on functioning of administration, historical sketch, population data, existing communication connections, state of damage, existing industrial facilities (including the num-

ber of craft workshops), the number of schools and cultural institutions, functioning of the public institutions as well as services, monuments and state of land division. Moreover each document in the form of a summary contains the main project assumptions and recommendations according to the development of the selected city at the local planning level. Below the assumptions for two cities - Mieszkowice and Nowogard are presented.

Tab. 1 Inventory card of Mieszkowice - 1947. Source: Own study based on materials, State Archives in Szczecin

Mieszkowice Population: 1939 - 5000 inhabitants, 1947 - 3090 inhabitants. Type of downtown development - compact, outside the city walls develops in the direction of the railway station and in the northern direction. State of damage: City destroyed in 20% by devastation, burned in 10%	
Guideline	Evaluation of implementation
Separating the old town with a surrounding green belt, inside which the administrative center will be located	Not implemented - the area of the old town is surrounded by household area
Location of single agricultural buildings near access roads from the south and north	Partly implemented
Establishment of an industrial district along the railway line near the station - transfer of dispersed industry to this area	Partly implemented - industrial buildings are located in three zones along the railway tracks. Lack of one compact industrial area.
Creation of a walking route connecting with the cultural services center near the lake	Implemented

Tab. 2 Inventory card of Nowogard – 1947. Source: Own study based on materials, State Archives in Szczecin

Nowogard Population: 1939 - 8,000 inhabitants, 1947 - 4890 inhabitants. Type of downtown development - compact on the medieval plan with commercial and administrative character. State of damage: City destroyed in 70%, mostly downtown and around the railway station	
Guideline	Evaluation of implementation
Establishment of a road connection outside the old town in the northern part of city in order to connect the the communication direction of the Kamień Pomorski and Kołobrzeg with the directions of Szczecin and Stargard.	Fulfilled - S6 road
Separation of industrial area in the southern part of the city near the railway tracks.	Fulfilled
Preservation of space reserve for school and sports facilities in the south-eastern and southern part of the city	Fulfilled
Implementation a green belt around the lake and the old town.	Fulfilled

Spatial planning guidelines proposed in the inventory cards mainly referred to the location of industrial, agricultural and communication functions. A significant part of them has been implemented and survived to this day.

4. LOCAL SPATIAL PLANNING IN SZCZECIN

The new city authorities faced the complicated task of rebuilding the city, which in 60% was destroyed during allied air raids, mostly in August 1944. However, a significant part of the downtown survived (Fig. 2 – buildings that survived were marked with black). An

additional difficulty in the planning process was a strong inflow of people in the years 1946-1949. During this period, the number of Szczecin residents increased from approx. 70 000 to approx. 180 000 people. It was the largest percentage increase for cities of this size in postwar Poland. For this reason, new authorities and city planners were forced to make quick decisions according to the placement of new residents and the location of new urban functions on the basis of preserved buildings. Therefore, planners had to develop plans for the spatial organization of a new city adapted to new needs within just a few years.

Local Spatial Planning Offices were responsible for spatial planning at the level of poviats and cities with poviat rights. The Local Planning Office in Szczecin was established in 1947 and its first director was architect Adolf Ciborowski. In addition to the task of preparing the general plan for the development of the city, the Office also took over the duties of inventory of war damage in Szczecin.

The first studies related to the development of the postwar urban plan of Szczecin were created before the comprehensive renovation and conversion work was completed, including a full inventory of damage. In 1946 RDSP commissioned two pre studies of city development. First was "Study to the city development plan" made by prof. Stanisław Filipkowski and Stefan Zieliński. Second study was "Szczecin-Śródmieście Study" from 1947, made by W. Kłyszewski, J. Mokrzyński and E. Wierzbicki. At that time, the following theses for the city of Szczecin development were formulated:

- the current development axis of the city towards Berlin should be replaced with the connection to the central part of Poland;
- the east districts of the city, which have connection to the agricultural surrounding should be necessary modernized;
- parallel connections to the river on the north-south route should be modernized in the form of a new communication artery parallel to the Odra river;
- because the Old Town has been completely destroyed, and due to the lack of a commercial downtown, it is necessary to build a new urban center, without the tendency to locate the "historical" building, in places where it wasn't existing in the 19th century. At the same time, the most important remaining monuments should be displayed, in particular the Pomeranian Dukes' Castle;
- the development of the city should be stopped to the west, and increased in the north direction towards the sea and along the Oder river;
- the new spatial composition of the city should respect the existing system, introducing new bold communication solutions;
- the reconstruction of districts located in unfavourable places should be abandoned, in particular in the northern parts of Grabów, the riverside part of the Pomorzany district, and the riverside buildings between the hills and the river;
- reserve for industrial areas should be kept, with particular reference to the needs of the shipbuilding industry;
- connections between Szczecin and Świnoujście should be improved, treating both cities as one functional area.

Moreover, the concept study from 1946 assumed moving the localisation of the Main Train Station to Łasztownia Island, but finally this proposal was not kept in the next plans for the development of the city [9].

Another study covering the whole Szczecin city area was the "General Plan for Spatial Development of the City of Szczecin" from 1948 prepared by team of Polish urban planners associated with functionalism and modernism in the following team: H. Brodniewicz, A. Ciborowski, U. Ciborowska, P. Zaremba, J. Chmielewski and B. Malisz [1]. This plan contributed to the localization of a number of railway investments and allowed to initiate the construction of the communication artery from north to the south (Fig 3 and 4.). Development assumed localisation of industrial function along the Oder as well as the de-

construction of destroyed tenements of the Old Town and buildings from the second half of the 19th century, located between the church of St. John and Oder river [9].

Concept also assumed localisation of new residential buildings on hills, considered as the most favourable location for this function [12]. Many of the solutions adopted in the general development plan resulted from the transferring of functionalist housing doctrine directly to the former old town area. Nevertheless, despite the idea of introduction of a new modernistic building in the area of the Old Town in Szczecin, it was decided to keep the historical network of streets (this assumption was not fully implemented). As part of the new functional and spatial arrangement, individual historical objects were exposed, however without preserving their historical and functional context [14].

Fig. 2. Inventory of damage in the downtown district of Szczecin – area of the nowadays Szarych Szeregów square and Jagiellońska street. Source: [5]

Ryc. 2. Inwentaryzacja zniszczeń w śródmieściu Szczecina – okolice dzisiejszego placu Szarych Szeregów i ul. Jagiellońskiej. Źródło: [5]

Fig. 3. Project of "General Plan for Zoning Szczecin 1948"- functional and spatial structure. Source: [8]
Ryc. 3. Projekt „Ogólnoszczegółowego planu zagospodarowania przestrzennego miasta Szczecina z 1948”- struktura funkcjonalno-przestrzenna, Źródło: [8]

Fig. 4. An outline from the "General Plan for Zoning Szczecin 1948". Source: [8]

Ryc. 4. Wyrys z „Ogólnoszczegółowego planu zagospodarowania przestrzennego miasta Szczecina z 1948”, Źródło: [8]

5. CONCEPTS FOR THE DEVELOPMENT OF THE SUBURBAN AREA OF SZCZECIN

Apart from the reconstruction of the Old Town, the southern part of the downtown, Drzetowo, Pomorzany and Niebuszewo districts, the local authorities also emphasized plans and concepts for the development of the suburban area. The scheme of suburban area development assumed a clear functional zoning. In the center of the main city functional area, was an intensive urban development core (A). The core was surrounded by a ring of the area of the horticultural and vegetable economy (C). The last ring was the area of agriculture and breeding (D). Individual zones were separated from each other by the wind protection band (E). This arrangement is in line with the theory of agricultural zones von Thünnens "Theory of agricultural zones".

Connecting the residential core with green rings using linear wedges of recreational greenery (B), was very important from the point of view of the residents of the city center. The adoption of this concept scheme, inspired by the urban green system of Poznań, enabled the preservation of the existing ecological corridors while making the economic and agricultural areas available to city residents. Areas of functions potentially interfering with each other, i.e. urban and breeding-agricultural functions, have been separated from each other. Interesting solution was locating windbreaks in a way that protects crops from strong south-western winds (Fig. 5).

The next step was to transfer the idea contained in the concept to the level of real geographic and spatial conditions (Fig. 6). The plan of the Szczecin suburban zone assumed the surrounding of the city by a strip of intense garden and vegetable economy areas, which also included housing estates in the so-called zero class areas. In this way suburban village settlements were adapted and integrated spatially with the core of the city. Core area was supposed to be shielded from the west by a protection band of trees that would connect with the nowadays Kasprowicza Park. The agricultural and breeding zone was planned in today's Kołbaskowo, Dobra Szczecińska, Police and Goleniów municipalities [15]. A city planned in such a way was meant to fulfil both a residential and service function as well as to guarantee residents delivery of basic nutritional and recreational needs.

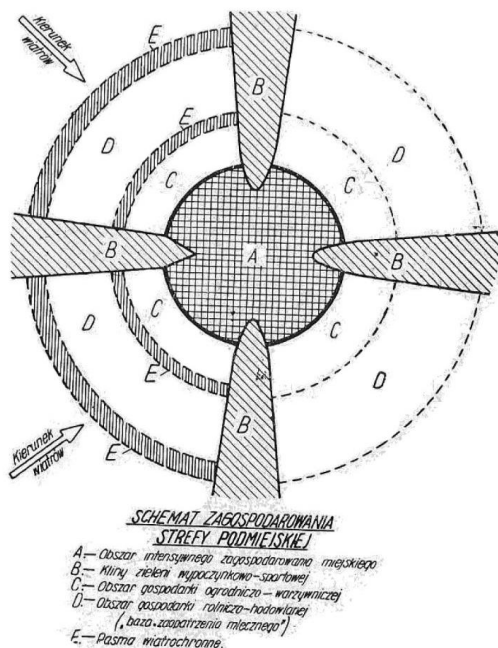

Fig. 5. Overall scheme of development of suburban Zone. Source: [15]

Ryc. 5. Ogólny schemat zagospodarowania strefy podmiejskiej. Źródło: [15]

After seventy years it can be evaluated that some of these assumptions have actually been implemented and survived in a modified form up to day. Orchards zone is still functioning in the northern part of Szczecin, in the form of family gardens. Also on the Pucka Island there are gardens with orchards areas, which are the remains of the garden and vegetable zone planned there. In the south-east, the Kołbaskowo municipality evolved over years into agricultural area, despite the fact that before the war it was the important touristic destination for the inhabitants of Berlin and Szczecin. The degradation and disappearance of these functions was sanctioned in the planning assumptions regarding the location of the breeding zone in this area. From the other hand, gradual suburbanization verified the attempts of localisation of the garden and orchard zones in the area of border

of Szczecin district - Gumieńce and municipality of Kołbaskowo, as well as in the Warszewo in the northern district of the city [10].

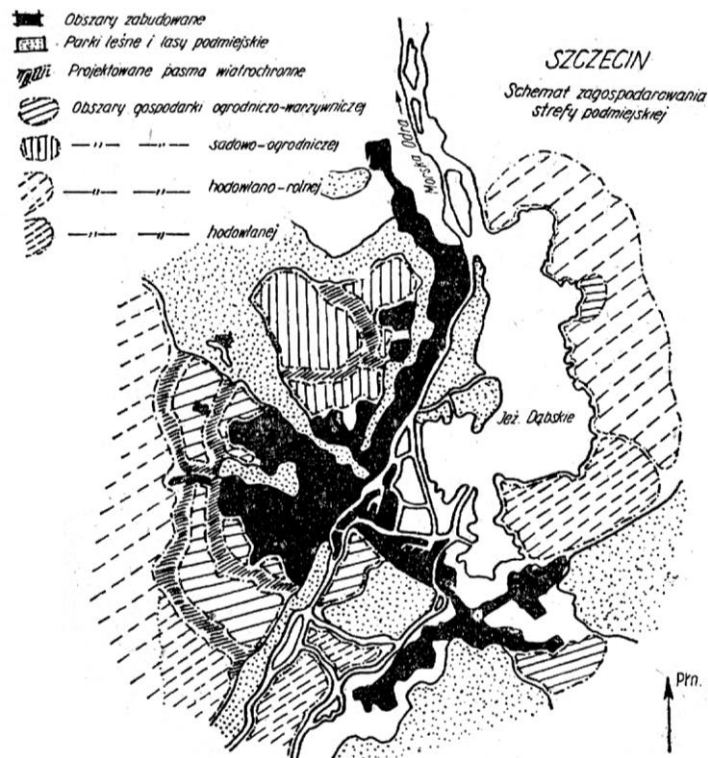

Fig. 6. Draw of development of the suburban area for the city of Szczecin. Source: [15]

Ryc. 6. Schemat zagospodarowania strefy podmiejskiej dla miasta Szczecina. Źródło: [15]

6. SUMMARY

In the years 1945-1949 the hierarchical scheme of national, regional and local planning system established in the Decree on planned spatial development of the country was in the force. The aim of first post-war spatial and urban planning works was primarily the inventory of damage and simplified plans for the reconstruction of cities and villages. This period was characterized by the use of a reliable planning workshop, and the plans themselves were often developed by planners educated before the war. The most important activities of the Regional Direction for Spatial Planning in Szczecin included inventory work on war damage in counties, work on the first regional plan, as well as the development of simplified master plans of towns and villages. Intensive activities at the level of local planning were undertaken by the Municipal Planning Office in Szczecin, which prepared in 1948 the first spatial development plan of the city (despite the lack of a full inventory of damage). Regarding to detailed urban solutions on a local scale, the functionalist and modernist doctrines popular in Europe, had strongest influence on undertaken activities in that time. These ideas in Poland were politically oriented only in the following next years, and spatial and urban planning activities were then based on Soviet models.

In conclusion, it should be emphasized that the planning studies of the Szczecin Voivodship in 1945-1949, supported by a professional design workshop, have played an important role in the process of rebuilding this area.

PLANOWANIE PRZESTRZENNE NA OBSZARZE POMORZA ZACHODNIEGO W LATACH 1945-1949

1. WSTĘP

Pierwsze lata po II Wojnie Światowej były okresem wzmożonych działań inwentaryzacyjnych, planistycznych i projektowych. Wszystkie aspekty rozwoju kraju, w tym także planowanie przestrzenne i urbanistyka zostały ściśle powiązane z tworzeniem się ram organizacyjnych ustroju socjalistycznego, centralizacją władzy oraz szybkemu zabezpieczeniu podstawowych potrzeb ludności. Proces planistyczny był dodatkowo motywowany ideologią utworzenia nowych socjalistycznych miast i wsi, zmieniających zarówno dotychczasowy układ społeczny jak i przestrzenny kraju. Próby racjonalnego projektowania miast i regionów zostały dostosowane do kierunków wyznaczonych przez władze centralne.

Niniejszy artykuł ma za zadanie dokonać przeglądu wybranych prac planistycznych na Pomorzu Zachodnim w latach 1945-1949. Analiza założeń planistycznych dla Pomorza Zachodniego oraz znajdujących się na jego terenie ośrodków miejskich pozwoli lepiej zrozumieć, obecny stan zagospodarowania tego obszaru. Okres siedemdziesięciu lat od powstania analizowanych dokumentów, umożliwi dokonanie wstępnej syntezy proponowanych w nich rozwiązań z zakresu planowania regionalnego oraz miejscowego, zarówno w odniesieniu do zrealizowanych jak i niezrealizowanych projektów. Tezą do rozważań jest stwierdzenie, że pomimo wyraźnego naznaczenia ideologicznego oraz braku wystarczających informacji dotyczących skali zniszczeń wojennych, opracowania planistyczne z lat 1945-1949 spełniły ważną rolę w procesie odbudowy pomorza zachodniego. W artykule wykorzystano materiały źródłowe pochodzące z przełomu lat czterdziestych i pięćdziesiątych XX wieku. Przeanalizowano archiwalne dokumenty Regionalnej Dyrekcji Planowania Przestrzennego w Szczecinie oraz plany i robocze mapy inwentaryzacyjne Miejskiego Urzędu Planowania Przestrzennego.

2. UWARUNKOWANIA PLANOWANIA PRZESTRZENNEGO W LATACH 1945-1949

Po II Wojnie Światowej system planowania przestrzennego ze względów ustrojowych uległ silnym przekształceniom a urbanistyka i planowanie przestrzenne stały się częścią systemu gospodarki planowej. W latach 1944-48 przeprowadzono szeroką reformę rolną, dokonano komunalizacji wielu gruntów miejskich, w tym całkowicie w Warszawie (tzw. dekret Bieruta). Na tzw. Ziemiach Odzyskanych, w tym na obecnym Pomorzu Zachodnim, państwo polskie przejęło wszystkie nieruchomości poniemieckie. Część z nich udostępniono osadnikom i migrantom w ramach reformy rolnej. Równocześnie nastąpiło radykalne zaostrzenie rygorów władania gruntami oraz stopniowa centralizacja procesów planowania przestrzennego. Aktami prawnymi sankcjonującymi nowy ustrój były: dekret o państwowym planie inwestycyjnym, dekret o planowej gospodarce narodowej oraz dekret o planowym zagospodarowaniu przestrzennym. [2]

Dekret z dnia 2 kwietnia 1946 r o planowym zagospodarowaniu przestrzennym kraju był pierwszym obowiązującym powszechnie aktem planistycznym opublikowanym po II Wojnie Światowej. Na podstawie tego dokumentu utworzona została następująca struktura planowania przestrzennego w Polsce:

- Główny Urząd Planowania Przestrzennego;
- Regionalne Dyrekcje Planowania Przestrzennego (na szczeblu wojewódzkim);
- Miejskowe Urzędy Planowania Przestrzennego (na szczeblu powiatów i miast wydzielonych z powiatów) [3]

O roli rozwoju w nowo kształtowanej sieci osadniczej decydowały w dużej mierze plany regionalne, a o zagospodarowaniu przestrzennym rozstrzygały szczegółowe plany miejscowe. W rzeczywistości plany regionalne mogły być uchwalone dla części województwa

i odnosiły się często do obszarów funkcjonalnych obejmujących swoim zasięgiem kilka powiatów. [7]

Działaniami planistycznymi na terenie Pomorza Zachodniego, początkowo zajmowało się Biuro Planowania Regionalnego (powstałe w marcu 1945 roku). Kierowanie Biurem (zwanym dalej BPR) w Urzędzie Pełnomocnika Rządu na Okręg Pomorze Zachodnie powierzono inżynierowi Piotrowi Zarembie. Siedzibą BPR i odpowiednich komórek niższego stopnia administracji technicznej stała się przejściowo Piła następnie Koszalin, a ostatecznie w marcu 1946 roku BPR przenosi się do Szczecina. Następnie 2 kwietnia 1946 roku na podstawie dekretu z dnia 2 kwietnia 1946 roku przekształca się w Regionalną Dyрекcję Planowania Przestrzennego (zwaną dalej RDPP). Do właściwości kompetencji RDPP należało sporządzenie planów i wytycznych urbanistycznych, natomiast zarządzaniem i skoordynowaniem procesów inwestycyjnych zarządzało Biuro Odbudowy. W 1947 r. w celu opracowania planu zagospodarowania przestrzennego Szczecina powstał Miejski Urząd Planowania Przestrzennego (MUPP) w Szczecinie. W latach 1946-1948 MUPP przy współpracy RDPP opracował plan zagospodarowania przestrzennego Szczecina. W roku 1949 Regionalna Dyrekcja Planowania Przestrzennego uległa likwidacji a jej kompetencje przejęło Biuro Regionalne oraz Wojewódzka Komisja Planowania Gospodarczego. Dyrektorem Biura Planowania Regionalnego został Piotr Zaremba, pełniąc równolegle funkcję Prezydenta Miasta Szczecina. [11]

3. PLANOWANIE REGIONALNE NA OBSZARZE WOJEWÓDZTWA SZCZECIŃSKIEGO

Na mocy rozporządzenia rady ministrów z dnia 29 maja 1946 r. w sprawie tymczasowego podziału administracyjnego Ziemi Odzyskanych utworzono trzy województwa: olsztyńskie, szczecińskie oraz wrocławskie (Ryc.1). Województwo szczecińskie obejmowało powiaty: białogardzki, bytowski, chojeński, choszczeński, człuchowski, drawski, gryficki, gryfiński, kamieński, kołobrzescki z m. Kołobrzegiem, koszaliński z m. Koszalinem, łobeski, miasteczki, myśliborski, nowogardzki, pyrzycki, sławieński, słupski z m. Słupskiem, stargardzki z m. Stargardem, szczeciński, m. Szczecin (powiat miejski), szczecinecki, wałecki, woliński oraz złotowski [12]. Jego powierzchnia wynosiła 30 251 km² i liczyło 892 600 mieszkańców (stan na rok 1946). Dla porównania obecne województwo zachodniopomorskie w 2017 roku obejmowało powierzchnię 22 892 km², a zamieszkiwało je 1 705 533 mieszkańców.

Planowaniem przestrzennym na poziomie wojewódzkim zajmowały się Regionalne Dyrekcje Planowania Przestrzennego jako organa fachowe, umocowane prawnie we władzach administracji ogólnej. Podlegały one Głównemu Urzędowi Planowania Przestrzennego i wchodziły w skład Urzędu Wojewódzkiego na prawach wydziału. Regionalna Dyrekcja Planowania Przestrzennego w Szczecinie (zwaną dalej RDPP) powstała 2 kwietnia 1946 a jej pierwszym dyrektorem został Stanisław Malessa. Do jej kompetencji należało sporządzenie planu regionalnego, akceptacja planów miejscowych, kontrola inwestycji oraz ich zgodności z planem regionalnym, a także udzielanie informacji i opinii w zakresie planów regionalnych. Ponadto RDPP opracowywała również uproszczone plany zagospodarowania miast i wsi oraz zajmowała się studiami gospodarczymi, społecznymi, i demograficznymi w regionie. W związku ze znaczącymi stratami w budynkach miast i wsi w wyniku wojny, sięgającymi w regionie miejscami do 50 % (Rys. 1), do zadań RDPP należało również przeprowadzenie inwentaryzacji ocalałej infrastruktury miejskiej a także gromadzenie dokumentacji istniejących obiektów.

W skład RDPP wchodziło 5 oddziałów.

- Oddział Ogólny, zajmujący się sprawami organizacyjnymi, administracyjno-prawnymi oraz budżetowymi;
- Oddział Studiów i Programowania Prac, zajmujący się korespondencją dotyczącą zabezpieczenia zabytków oraz organizacją prac nad planem zagospodarowania przestrzennego województwa;

- Oddział Planu Regionalnego, zajmujący się założeniami rozbudowy przemysłu, planem inwestycyjnym dla Pomorza Zachodniego, inwentaryzacją zakładów przemysłowych, bilansami przepływu towarów oraz pracami ogólnymi nad planem regionalnym;
- Oddział Planowania Osiedli Miejskich, prowadzący inwentaryzację stanu zagospodarowania poszczególnych miast, przeprowadzający ankiety dotyczące ich odbudowy oraz zestawienia danych demograficznych dla regionu;
- Oddział Planowania Wsi odpowiadający za zarządzenia i protokoły odnoszące się do zagospodarowania wsi, zestawienia statystyczne dotyczące ilości osadników, prowadził również wykazy gmin i powiatów, kartoteki osiedli rolniczych itp. [4]

Będący przedmiotem działalności RDPP Plan Regionalny ustalał przeznaczenie poszczególnych terenów województwa szczecińskiego. W ramach planu wydzielano:

- obszary osiedli mieszkaniowych ze wskazaniem ich funkcji administracyjnych, gospodarczych, leczniczych, oświatowych, naukowych wraz z przybliżoną liczbą mieszkańców jednostki osadniczej;
- rezerваты przyrody lub kulturalno-zabytkowe, parki publiczne, ośrodki wypoczynkowe, turystyczne, wychowania fizycznego i sportowe;
- tereny gospodarki rolnej, leśnej i hodowlanej;
- tereny przeznaczone cele górnicze i przemysłowe;
- obszary przeznaczone na urządzenia energetyczne;
- tereny pod urządzenia wodne;
- państwowe / regionalne szlaki komunikacji lądowej, wodnej i powietrznej;
- tereny pod cele obrony państwa.

Plan regionalny wyznaczał ponadto podział obszaru regionu jako podstawę podziału administracyjnego na powiaty i gminy [3].

Wśród zachowanych prac Oddziału Planowania Osiedli Miejskich znajdują się charakterystyki inwentaryzacyjne głównych miast regionu. Każda karta zawiera informacje nt. funkcjonujących w momencie jej sporządzenia urzędów, rysu historycznego, danych ludnościowych, istniejących połączeń komunikacyjnych, stanu zniszczeń, funkcjonujących jednostkach przemysłowych (w tym nt. ilości warsztatów rzemieślniczych), istniejących szkół i jednostek kulturalnych, funkcjonowania zakładów użyteczności publicznej a także usług, zabytków i stanu parcelacji gruntów. Ponadto każde opracowanie w formie podsumowania zawiera główne założenia projektowe i rekomendacje odnoszące się do rozwoju wybranego ośrodka na szczeblu planowania miejscowego. Poniżej przedstawiono wybrane założenia dla dwóch miast – Mieszkowice oraz Nowogardu

Tab. 1 Karta inwentaryzacyjna Mieszkowice z 1947 r.. Źródło: Opracowanie własne na podstawie materiałów, Państwowego Archiwum w Szczecinie

<p>Miasto: Mieszkowice Stan ludności: 1939 r. – 5000 mieszk., 1947 r. – 3090 mieszk. Typ zabudowy – zwarty, miasto rozwija się w kierunku stacji kolejowej oraz w kierunku północnym. Stan zniszczeń: Miasto zniszczone w 20% przez dewastację, w 10 % spalone</p>	
Wytyczna	Ocena realizacji
Wydzielenie starego miasta otaczającym pasem zieleni, wewnątrz którego zlokalizowany zostanie ośrodek administracyjny	Nie zrealizowano – obszar starego miasta otoczony jest zabudową mieszkaniową jednorodzinną.
Lokalizacja luźniej zabudowy rolnej przy drogach dojazdowych od południa i północy	Częściowo zrealizowano
Utworzenie dzielnicy przemysłowej wzdłuż linii kolejowej w pobliżu dworca – przeniesienie rozproszonego przemysłu na ten obszar	Częściowo zrealizowano – zabudowa przemysłowa zlokalizowana w trzech strefach wzdłuż torów kolejowych. Brak jednego zwartego obszaru przemysłowego.
Utworzenie ciągu spacerowego łączącego się z ośrodkiem usług kulturalnych nad jeziorem	Zrealizowano

Tab. 2 Karta inwentaryzacyjna Nowogardu z 1947 r. Źródło: Opracowanie własne na podstawie materiałów, Państwowego Archiwum w Szczecinie

<p>Miasto: Nowogard Stan ludności: 1939 r. – 8000 mieszk., 1947 r. – 4890 mieszk. Typ zabudowy śródmieścia – zwarty na planie średniowiecznym o charakterze handlowo administracyjnym. Stan zniszczeń: Miasto zniszczone w 70%, przeważnie śródmieście oraz okolice dworca kolejowego</p>	
Wytyczna	Ocena realizacji
Utworzenie objazdu poza terenem starego miasta w części północnej w celu połączenia szos z kierunku kamienia i Kołobrzegu z kierunkami Szczecin i Stargard.	Zrealizowano w postaci drogi szybkiego ruchu s6
Wydzielenie terenów przemysłowych w południowej części miasta przy torach kolejowych.	Zrealizowano
Zachowanie rezerwy zabudowy luźniej szkół i urzędzeń sportowych w południowo wschodniej i południowo zachodniej części miasta	Zrealizowano
Wprowadzenie pasa zieleni dookoła jeziora i starego miasta.	Zrealizowano

Wytyczne projektowe umieszczone w kartach inwentaryzacyjnych odnosiły się przede wszystkim do lokalizacji funkcji przemysłowych, rolniczych oraz komunikacyjnych. Znaczna część z nich została zrealizowana i przetrwała do dziś.

4. PLANOWANIE MIEJSCOWE W SZCZECINIE

Nowe władze miasta stanęły przed skomplikowanym zadaniem odbudowy miasta, które w ok. 60% zostało zniszczone podczas alianckich nalotów, w tym głównie dywanowych w sierpniu 1944 r. Ocalała jednak znaczna część śródmieścia (Ryc. 2 – kolorem czarnym oznaczono ocalałe budynki). Dodatkową trudność w procesie planowania stanowił znaczny napływ ludności w latach 1946-1949. W tym okresie liczba mieszkańców Szczecina wzrosła z ok. 70 tys. do ok. 180 tys. osób. Był to największy procentowy przyrost dla miast tej wielkości w powojennej Polsce. Z tego powodu nowe władze i urbaniści zmuszeni byli do szybkiego podejmowania decyzji, mających na celu rozmieszczenie nowych mieszkańców oraz usytuowanie nowych funkcji miejskich na bazie zachowanej zabudowy. W związku z powyższym planiści musieli w przeciągu zaledwie kilku lat opracować plany organizacji przestrzennej nowego miasta dostosowanego do nowych potrzeb.

Za planowanie przestrzenne na poziomie powiatów oraz miast na prawach powiatu odpowiedzialne były Miejskie Urzędy Planowania Przestrzennego. Miejski Urząd Planowania Przestrzennego w Szczecinie powstał w 1947 r. a jego pierwszym dyrektorem został arch. Adolf Ciborowski. Prócz zadania sporządzenia ogólnego planu zagospodarowania miasta, urząd przejął od RDPP także obowiązki inwentaryzacji zniszczeń w Szczecinie.

Pierwsze prace studialne związane z opracowaniem powojennego planu urbanistycznego Szczecina powstały jeszcze zanim ukończono kompleksowe prace rewaloryzacyjno-konserwatorskie w tym pełną inwentaryzację zniszczeń. Były nimi dwa zlecone przez RDPP w 1946 roku opracowania studialne. Pierwszym z nich było „Studium do programu planu zabudowy miasta” autorstwa prof. Stanisława Filipkowskiego i inż. Stefana Zielińskiego. Drugie opracowanie autorstwa W. Kłyszewskiego, J. Mokrzyńskiego i E. Wierzbickiego pt. „Szczecin-Śródmieście” powstało w 1947 r.. Ponadto w tym czasie postawiono następujące tezy rozwojowe dla miasta Szczecina:

- dotychczasową oś rozwojową miasta w kierunku Berlina należy zastąpić powiązaniem z centralną częścią Polski;
- należy zmodernizować dzielnice prawobrzeżne mające kontakt z rolniczym zapleczem wojewódzkim;

- należy unowocześnić połączenia równoległe do rzeki na trasie północ-południe w formie nowej arterii nadodrzańskiej;
- ponieważ Stare Miasto uległo całkowitemu zniszczeniu, przy jednoczesnym braku handlowego śródmieścia, należy zbudować od podstaw nowe centrum miejskie, bez tendencji do stosowania zabudowy „zabytkowej” tam gdzie już w XIX wieku jej nie było. Jednocześnie należy eksponować najważniejsze ocalałe zabytki, a w szczególności Zamek Książąt Pomorskich;
- należy zahamować rozwój miasta na zachód, wzmagając rozwój w kierunku północnym w stronę morza oraz wzdłuż biegu Odry;
- projektując nową kompozycję przestrzenną miasta należy uszanować układ istniejący, wprowadzając nowe śmiałe rozwiązania komunikacyjne;
- należy zaniechać odbudowy dzielnic zlokalizowanych w miejscach niekorzystnych, w szczególności w północnych częściach Grabowa, nadrzecznej części dzielnicy Pomorzany oraz nadodrzańskiej zabudowy między wzgórzami a rzeką;
- należy zachować rezerwę pod tereny przemysłowe ze szczególnym uwzględnieniem potrzeb przemysłu stoczniowego;
- należy poprawić połączenia pomiędzy Szczecinem i Świnoujściem, traktując oba miasta jako funkcjonalną całość.

Ponadto koncepcja z 1946 r. zakładała przeniesienie Dworca Głównego na Łasztownię, jednakże propozycja ta nie została utrzymana w następnych planach rozwoju miasta [9].

Kolejnym opracowaniem obejmującym swoim zasięgiem cały obszar miejski Szczecina był „Ogólnoszczegółowy plan zagospodarowania przestrzennego miasta Szczecina” z 1948 roku autorstwa uznanych urbanistów, związanych z funkcjonalizmem i modernizmem: H. Brodniewicz, A. Ciborowski, U. Ciborowska, P. Zaremba, J. Chmielewski oraz B. Maliszka [1]. Plan ten przyczynił się do zlokalizowania szeregu inwestycji kolejowych oraz pozwolił zainicjować budowę głównej arterii komunikacyjnej przecinającej miasto w osi północ-południe (Rys. 3 i 4). Opracowanie zakładało między innymi lokalizację funkcji przemysłowej wzdłuż Odry, a także wyburzenie pozostałości zniszczonych kamienic Starego Miasta oraz budynków z drugiej połowy XIX wieku położonych pomiędzy kościołem Św. Jana i Odrą [10]. Nowa zabudowa mieszkaniowa miała być lokowana na wzniesieniach, uznanych za położenie najkorzystniejsze dla tej funkcji [12].

Wiele z przyjętych w tym czasie założeń wynikało z panującej w całej Europie doktryny funkcjonalistycznej, przełożonej bezpośrednio na tereny ścisłego śródmieścia oraz obszaru dawnego starego miasta. Jednocześnie, w ramach nowego układu funkcjonalno-przestrzennego zakładano zachowanie historycznej siatki ulic (założenie to zrealizowano jedynie częściowo). Wyeksponowano także pojedyncze obiekty zabytkowe, jednakże bez zachowania ich kontekstu historycznego oraz funkcjonalnego [14].

5. KONCEPCJE ZAGOSPODAROWANIA STREFY PODMIEJSKIEJ SZCZECINA

Prócz koncepcji odbudowy zniszczonego przez alianckie naloty Starego Miasta, południowej części śródmieścia oraz nadodrzańskich dzielnic Drzetowo i Pomorzany, a także Niebuszewa, ówczesne władze kładły również nacisk na plany i koncepcje zagospodarowania strefy podmiejskiej. Schemat zagospodarowania terenów podmiejskich zakładał wyraźne strefowanie funkcji. W rdzeniu ówczesnego „obszaru metropolitalnego” znajdował się obszar intensywnego zagospodarowania miejskiego (A). Rdzeń miał być otoczony pierścieniem obszaru gospodarki ogrodniczo-warzywnej (C). Ostatnim pierścieniem miał być obszar gospodarki rolniczo-hodowlanej (D). Poszczególne strefy miały być oddzielone od siebie pasmem wiatrochronnym (E). Układ ten jest zgodny z teorią stref rolniczych von Thünnena. Istotne z punktu widzenia mieszkańców centrum miasta, było połączenie mieszkalnego rdzenia z kolejnymi pierścieniami układu za pomocą linearnych klinów zieleni rekreacyjnej (B). Przyjęcie takiego wyjściowego schematu, inspirowanego

niewątpliwie przez układ zieleni miejskiej Poznania, umożliwiało zachowanie istniejących korytarzy ekologicznych z jednoczesnym udostępnieniem terenów gospodarczych i rolniczych mieszkańcom miast. Obszary funkcji mogących kolidować ze sobą tj. funkcji miejskiej oraz hodowlano-rolniczej zostały od siebie odseparowane. Warto również zwrócić uwagę na lokalizowanie pasm wiatrochronnych w sposób zabezpieczający uprawy od silnych południowo-zachodnich wiatrów (Ryc. 5).

Kolejnym krokiem było przeniesienie idei zawartej w schemacie na poziom rzeczywistych uwarunkowań geograficzno-przestrzennych (Ryc. 6). Plan szczecińskiej strefy podmiejskiej zakładał otoczenie miasta pasem intensywnej gospodarki ogrodniczo-warzywnej, w skład, której wchodzić miały także osiedla zaliczone do tzw. klasy zerowej. Zaadaptowano w ten sposób podmiejskie osady o charakterze wiejskim i próbowano zintegrować je przestrzennie z rdzeniem miasta. Obszar ten miał być osłonięty od zachodu pasmem ochronnym zadrzewień, który łączyłby się z Parkiem Kasprowicza. Strefa rolniczo-hodowlana zaplanowana została na terenie dzisiejszych gmin Kołbaskowo, Dobra Szczecińska, Police i Goleniów [15]. Tak zaplanowane miasto miało spełniać zarówno funkcję mieszkaniowo-usługową jak również gwarantowało mieszkańcom zaspokojenie podstawowych potrzeb żywieniowych oraz rekreacyjnych.

Po siedemdziesięciu latach można stwierdzić, że część z tych założeń została rzeczywiście zrealizowana i przetrwała w zmodyfikowanej formie do dzisiaj. Strefa sadownicza w dalszym ciągu funkcjonuje w północnej części Szczecina, w postaci rodzinnych ogrodów działkowych. Na wyspie Puckiej również znajdują się ogrody działkowe z mniejszą ilością drzewostanu owocowego, co może być odzwierciedleniem zaplanowanej tam strefy ogrodowo-warzywnej. Położona na południowym wschodzie gmina Kołbaskowo w ciągu siedemdziesięciu lat zyskała charakter typowo rolniczy, mimo że przed wojną stanowiła również bazę turystyki wycieczkowej dla mieszkańców Berlina i Szczecina. Degradacja i zanik tych funkcji został usankcjonowany w ustaleniach planistycznych, dotyczących lokalizacji strefy hodowlanej i hodowlano-rolnej na tym obszarze. Stopniowa suburbanizacja zweryfikowała natomiast próby utrzymania strefy sadowniczo-ogrodowej na terenach styku dzisiejszej dzielnicy Gumieńce i gminy Kołbaskowo leżących na zachodnich obrzeżach Szczecina oraz na terenie dzielnicy Warszewo w północnej części miasta [10].

6. PODSUMOWANIE

W latach 1945-1949 obowiązywał ustalony w Dekrecie o planowym zagospodarowaniu przestrzennym kraju, hierarchiczny układ planowania krajowego, regionalnego oraz miejscowego. Pierwsze powojenne prace planistyczne i urbanistyczne koncertowały się przede wszystkim na inwentaryzacji zniszczeń oraz uproszczonych planach odbudowy miast i wsi. Okres ten charakteryzował się wykorzystaniem rzetelnego warsztatu planistycznego, a same plany były wykonywane często przez wykształconych jeszcze przed wojną utalentowanych projektantów. Do ważniejszych działań Regionalnej Dyrekcji Planowania Przestrzennego w Szczecinie zaliczyć można prace inwentaryzacyjne dotyczące zniszczeń wojennych w powiatach, prace nad pierwszym planem regionalnym a także opracowanie uproszczonych planów miejscowych miast i wsi. Intensywne działania na poziomie planowania miejscowego podjął Miejski Urząd Planowania Przestrzennego w Szczecinie, którego zespół sporządził w 1948 r. pierwszy plan zagospodarowania przestrzennego miasta (mimo braku pełnej inwentaryzacji zniszczeń). W odniesieniu do szczegółowych rozwiązań urbanistycznych w skali miejscowej, kluczowe znaczenie miały panujące ówczasie w Europie doktryny funkcjonalistyczna i modernistyczna. Idee te w Polsce, zostały ukierunkowane politycznie dopiero w następnych latach, a działania w zakresie urbanistyki i planowania miast oparto wtedy na wzorach radzieckich.

Podsumowując, należy podkreślić, że opracowania planistyczne powstałe w województwie szczecińskim w latach 1945-1949, poparte były fachowym warsztatem projektowym i spełniły istotną rolę w procesie odbudowy tego obszaru.

BIBLIOGRAPHY

- [1] Bal W., Dawidowski R., Szymki A. M., *Architektura polska lat 1945-1960 na obszarze Pomorza Zachodniego*, Szczecin, Walkowska Wydawnictwo 2004
- [2] Cymerman W., *Podstawy planowania przestrzennego i projektowania urbanistycznego*, 2011
- [3] Dekret z dnia 2 kwietnia 1946 r o planowym zagospodarowaniu przestrzennym kraju
- [4] Dowigiało Z., Wstęp do inwentarza zespołu archiwalnego: Regionalna Dyrekcja Planowania Przestrzennego w Szczecinie, Państwowe Archiwum w Szczecinie (materiał nie publikowany)
- [5] Inwentaryzacja zniszczeń miasta Szczecina - materiały robocze Miejskiej Pracowni Urbanistycznej w Szczecinie, 1948
- [6] Naumiejko T., *Atlas Świata*, Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1962
- [7] Nowakowski M., *Sto lat planowania przestrzeni polskich miast (1910-2010)*, Warszawa, Oficyna Naukowa, 2013, ISBN 978-83-7737-058-2
- [8] Ogólnoszczegółowy plan zagospodarowania przestrzennego miasta Szczecina, Miejska Pracownia Urbanistyczna w Szczecinie, 1948 – materiały Muzeum Narodowego w Szczecinie – Muzeum Historii Szczecina
- [9] Orlińska H., Zaremba P., *Urbanistyczny rozwój Szczecina*, Poznań, Wydawnictwo Poznańskie, 1965
- [10] Plan rozwoju lokalnego Gminy Kołbaskowo 2008
- [11] Regionalne Biuro Gospodarki Przestrzennej Województwa Zachodniopomorskiego w Szczecinie: <http://rbgp.pl/283/geneza-procesu-rozwoju-planowania-przestrzennego-na-pomorz-zachodnim-w-latach-1945-----1970> (12.04.2018)
- [12] Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 29 maja 1946 r. w sprawie tymczasowego podziału administracyjnego Ziemi Odzyskanych
- [13] Sekuła B., *Odbudowa i rozbudowa miast i osiedli Pomorza Zachodniego w latach 1945-1965*, Szczecin, Przegląd Zachodnio-Pomorski 1965
- [14] Wojtkun G., *Szczecin – Tożsamość miasta*, space & FORM / *Przestrzeń i forma* 2009 nr 11, Szczecin, s. 213-219
- [15] Zaremba P., *Planowanie strefy podmiejskiej na przykładzie Szczecina i Poznania*, *Miasto* 1952 nr 4, s. 26-31

AUTHOR'S NOTE

The author has graduated studies in the field of spatial planning, economics and landscape architecture. Currently a PhD student in the Institute of Socio-Economic Geography and Spatial Management of the Szczecin University and employee in Regional Office for Spatial Planning of Westpomeranian Voivodship. Member of teams implementing international projects in the field of regional planning and teams developing spatial analysis in local and regional scale.

O AUTORZE

Ukończył studia z zakresu gospodarki przestrzennej, ekonomii a także architektury krajo-brazu. Obecnie doktorant w Instytucie Geografii Społeczno-Ekonomicznej i Gospodarki Przestrzennej Uniwersytetu Szczecińskiego oraz pracownik Regionalnego Biura Gospodarki Przestrzennej Województwa Zachodniopomorskiego w Szczecinie. Członek zespołów realizujących projekty międzynarodowe z zakresu planowania regionalnego oraz tworzących opracowania planistyczne w skali lokalnej i ponadlokalnej.

Contact | Kontakt: t.furmanczyk@studiodm.szczecin.pl